

MIDDELEEUWSE MUNTSLAG IN TORHOUT (?) *

Marc GHEERARDIJN

REEDS IN DE LOOP VAN DE 19^{de} EEUW HEBBEN MEERDERE NUMISMATEN ZICH afgevraagd of er in de middeleeuwen munt werd geslagen in Torhout, gezien het belang dat deze stad toen had in het graafschap Vlaanderen, belang dat nadien stilaan is weggedeedemsterd, mede als gevolg van de quasi-integrale verwoesting tijdens de woelige periode van de Beeldenstorm en de Geuzentijd op het einde van de 16^{de} eeuw. Deze en ook andere vernielingen tijdens de Franse bezetting op het einde van de 18^{de} eeuw en in de loop van de beide Wereldoorlogen van de vorige eeuw zijn er de oorzaak van dat er heel wat archiefstukken zijn verloren gegaan, waardoor er nog maar weinig vroeg-middeleeuwse geschreven bronnen i.v.m. Torhout zijn overgeleverd; dit heeft er toe geleid dat het belang van deze stad tijdens de periode 8^{ste}-14^{de} eeuw vaak sterk wordt onderschat.

Meer bepaald formuleerde Ch. Van Peteghem (*RBN XLV* (1889)) al de hypothese dat er – tijdens dit voor Torhout roemrijke tijdvak – in deze stad munt werd geslagen, maar zijn argumentering viel echter eerder zwak uit. Onderhavige bijdrage poogt thans die hypothese een solider fundament te geven, via een grondige analyse van bestuurlijke en economische elementen die een dergelijke muntslag plausibel maken. Hierbij werden heel wat bronnen geraadpleegd in rijks- en stadsarchieven, bibliotheken, enz. Er werd ook overleg gepleegd met historici, archivariissen en diverse specialisten. Een sluitend bewijs voor een middeleeuwse muntslag in Torhout kan evenwel niet worden geleverd, bij gebrek aan expliciete geschreven bronnen uit die tijd.

SITUERING VAN TORHOUT

Algemeen overzicht (vroegste tijden tot ca.1300)

Torhout is één van de oudste bewoonde plaatsen in West-Vlaanderen. De vondsten van diverse types pijlpunten en fragmenten van gepolijste bijlen tonen aan dat het Torhoutse gebied in het *Neolithicum* (4500-1800 v.C.) en de vroege bronsperiode (1800-1200 v.C.) werd bewoond door primitieve landbouwers-veetelers. De huidige stad Torhout was ooit een plaats middenin de uitgestrekte wouden van de Menapiërs, en de Romeinen legden wegen aan in de omgeving ervan (zoals bekend kozen zij makkelijke tracés voor hun wegen, met liefst geen bergen maar zeker geen water; de huidige *Steenstraete* is daar nog een getuige van).

* Deze tekst is een herwerkte en geactualiseerde versie van de bijdrage waarmee de auteur de eerste prijs won in de tweejaarlijkse wedstrijd, gehouden door Numismatica Brugge & Het Vrije in 2009.

De vroegste vermelding van Torhout dateert uit 654: in dat jaar werd monnik Domlinus, priester van het klooster aldaar, bij het sterfbed van Sint-Bavo in Gent geroepen. Dit klooster bevond zich rond de huidige kleine driehoekige Burgplaats vlakbij de kerk, waar de eerste Frankische bewoners hun hutten hadden opgetrokken.

Torhout lag medio de 9^{de} eeuw in het ambtsgebied van Ragnar, een hoveling van Karel de Kale, koning van West-Francië (✠ 840 - † 877). Toen hij in ongenade viel, werden hem heel wat eigendommen en voorrechten ontnomen. Torhout kwam daardoor in handen van Boudewijn – schoonzoon van de vorst – die als speciale opdracht kreeg, de opmars van de Noormannen te stuiten ^[1].

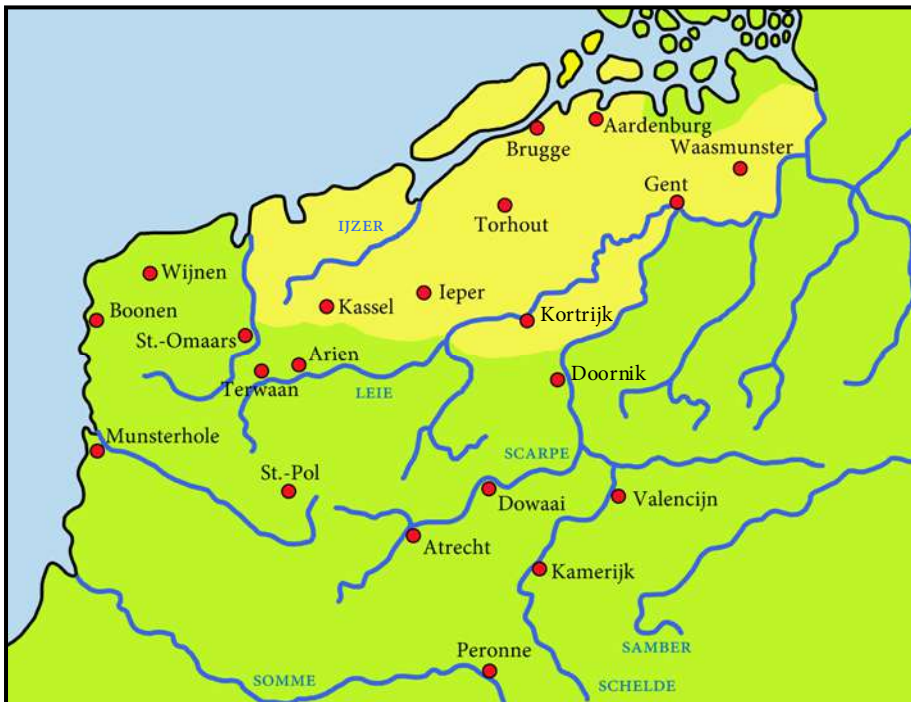


Fig. 1 – Vlaanderen anno 860, net vóór Boudewijn de eerste Vlaamse graaf werd

Deze Boudewijn was aanvankelijk, zoals zijn voorgangers, een graaf-ambtenaar van de Kroon, maar hij is de geschiedenis ingegaan als eerste volwaardige graaf van Vlaanderen, onder de (bij)naam Boudewijn I met de IJzeren Arm (✠ 863 - † 879). Torhout was centraal gelegen in dit prille graafschap Vlaanderen, en Boudewijn I en zijn opvolgers verbleven er vaak, of althans in de onmiddellijke omgeving ervan, met name in Wijnendale (zie verder).

^[1] In 820 vielen de Noormannen voor het eerst Vlaanderen binnen. Tijdens de eerste helft van de 9^{de} eeuw ging het vooral om strooptochten door kleine bendes.

Na de vrijwel totale verwoesting van Torhout door de Noormannen in 879^[2], werden pas in de loop van de 10^{de} en de 11^{de} eeuw op die locatie opnieuw woningen opgetrokken. De periode rond het jaar 1000 was overigens politiek zeer woelig: toen graaf Arnulf II (♣ 965 - † 988) overleed, staken enkele autochtone adellijke families, waaronder de familie Eilbodo uit Vladslo en de clan van Peteghem, de kop op als concurrenten voor het grafelijk huis. Pas na de dood van Eilbodo in 992 kon Boudewijn IV (♣ 988 - † 1035) een aantal bezittingen terug bemachtigen. Maar vooral de familie van Peteghem^[3] verwierf heel wat eigendommen, o.a. in Handzame en Kortemark, waardoor de macht van die clan alsmat toenam en een belangrijk tegengewicht vormde tegen de graaf en diens macht die in Torhout gevestigd was.

Torhout groeide vanaf de 11^{de} eeuw uit tot één van de rijkste handelssteden van Vlaanderen, vooral door de ontwikkeling van haar jaarmarkten onder grafelijke impuls, waarop verder uitvoerig wordt ingegaan. De graven leverden ook grote inspanningen voor de economische ontginning van de woeste gronden in de omgeving van Torhout (*zie verder*). Maar na 1300 was de stad Torhout over haar hoogtepunt heen: de graven van Vlaanderen verbleven er niet meer, en haar jaarmarkt had haar internationaal belang verloren.

Etymologie, wapenschild en zegel

Voor de naam Torhout worden in de etymologische literatuur minstens tien verschillende verklaringen gegeven, waarvan een drietal een link legt met hout, woud, pijnbomen, dennen, e.d. Naar verluidt werd in de wouden rond Torhout de god Thor aanbeden, vandaar de naam van het omliggende bos *Thorwalde*. Verwijzingen naar die god Thor of Thoraldo^[4], of die *tor* in verband brengen met natuurelementen zoals turf^[5], torn en doorn^[6], komen voor. De naam *Torhout* linken aan *toren* houdt geen steek, aangezien de naam al veel vroeger voorkomt dan de periode waarin er voor het eerst een kasteel of kerk, al dan niet met een toren, werd opgetrokken. Merken we voor de volledigheid nog op, dat een anekdotische verklaring uit de volksoverlevering erin bestaat Torhout als *Toutes Routes* te omschrijven.

Doorgaans wordt evenwel de uitleg van K. De Flou aanvaard: hij omschrijft *tor* als een vervorming van *dor*, verdroogd of afgehakt hout.

[2] In dat jaar vond de eerste grootscheepse inval in onze gewesten door de Noormannen plaats. Pas tegen het einde van de 9^{de} eeuw werden ze definitief verdreven.

[3] Voornamelijk de Oudenaardse tak onder leiding van Hugo van Oudenaarde (° 1036 - † 1064).

[4] De naam Thoraldo gaat terug tot 700 v.C., terwijl de eerste geschriften dateren uit de 1^{ste} eeuw v.C.

[5] In een bosrijke omgeving wordt echter geen turf ontgonnen.

[6] Torn of doorn, naar analogie met het stadszegel uit 1308, waarin met veel goede wil die boompjes als doornboompjes te herkennen zijn.



Fig. 2

De officiële beschrijving van het huidige wapenschild van de stad Torhout luidt als volgt (*onze toevoegingen in cursief*): in zilver een burchttoren van sabel (= zwart) tussen twee bomen van sinopel (= groen), het geheel geplaatst op een losse grond van hetzelfde en begeleid door twee afgewende sleutels van sabel; het schild getopt met een stedekroon met vijf torens van goud (*deze stedenkroon vervangt de vroegere gravenkroon die aangaf dat Torhout een gravenstad was*).

Over de juiste oorsprong van dit schild tast men in het duister, maar de samenstellende elementen (toren, bomen en sleutels) komen ook reeds voor op zegels die dateren uit de 13^{de} en de 14^{de} eeuw, zoals blijkt uit het volgend chronologisch overzicht:

Afgietsel bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (ref. 29601)



Fig. 3

Op de voorgrond een kasteel of toren met vier kantelen, op de achtergrond een grote spar met bovenaan een bol en daarboven een lelie. Errond **+ S' SCABINORV**[...] [...] **ORALENTIVM**.

Het origineel zegel is vastgehecht aan een document uit 1237, bewaard in de *Archives nationales* te Parijs (ref. L. Douët d'Arcq 10743).

Dergelijk ovaalvormig zegel met een toren of kasteel kwam in die tijd veel voor. Historici menen dat een stad zich met haar zegel wilde onderscheiden van andere steden, en dat typische tekens of symbolen uit het verleden werden gekozen. Mogelijk heeft de toenmalige magistraat die toren als symbool gekozen omdat hij – verkeerdelijk – meende dat de naam Torhout afkomstig was van een houten toren.

Afgietsel bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (ref. 29602)



Fig. 4

Omwald kasteel met vijf kantelen en drie torens. Op de centrale toren, die groter is dan de twee zijtoren, staat een kruisje dat het begin van het omschrift vormt. Links en rechts van het kasteel een boom met gekromde stam. Errond **+ SIGILLVM SCABINORVM**[...] **ENSIVM**.

Het origineel zegel uit 1308 wordt eveneens bewaard in de *Archives nationales* te Parijs (ref. L. Douët d'Arcq 10744).



Fig. 5

Afgietsel bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (ref. 29603)

Tegenzegel uit 1308. Twee sleutels rug aan rug. Errond **† CONTRA S' THORALTENSIVM**. Deze sleutels verwijzen naar Petrus, de patroonheilige van Torhout. Sleutels op zegels zijn overigens logische symbolen voor een stadsbestuur, dat letterlijk en figuurlijk de sleutels in handen had.



Fig. 6

Afgietsel bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (ref. 11729)

Twee grote sleutels rug aan rug. Links en rechts een boom (een eik?) waarop telkens één vogeltje naar het midden gekeerd. Errond **† S' VILLE THORALTENSIS AD CAUSAS**.

Het origineel zegel is gehecht aan een akte uit 1369, bewaard in het Rijksarchief te Namen.

BESTUURLIJK BELANG VAN TORHOUT

Seculiere inrichting: de stad Torhout en de heerlijkheid Wijnendale

Torhout en Wijnendale maakten deel uit van het gebied dat Karel de Kale in 860 in leen gaf aan zijn schoonzoon, Boudewijn I, graaf van Vlaanderen. Diens nakomeling Boudewijn IV achtte het blijkbaar nuttig om in Wijnendale een versterking te bouwen op de rand van het gebied dat in handen was van de autochtone adel, vooral die van de clan-van Peteghem. Hun toenemende macht vormde immers een ernstige bedreiging. De versterkte vestiging bood uitzicht over enkele strategisch zeer belangrijke verbindingswegen. In de periode 1085-1095 liet Robrecht I de Fries (♣ 1071 - † 1093) in Wijnendale een houten kasteel optrekken (het ging vermoedelijk om aanpassings- en/of uitbreidingswerken aan de reeds van vroeger daterende vestiging). Dit slot bevond zich op het uiterste punt van het grote domein van de Vlaamse graven, op amper 3 km van het centrum van Torhout dat toen een aparte entiteit vormde, met haar eigen bestuursorganen. Deze autonomie werd trouwens bevestigd via de stadskeure die graaf Filips van den Elzas (♣ 1168 - † 1191) in 1183/4 toekende aan Torhout^[7], d.w.z. zo'n twintig jaar vóór Brugge en nog langer vóór andere steden zoals Rijsel; Torhout is daarmee één van de oudste steden van Vlaanderen. In feite golden de stadsrechten enkel het zgn. Torhout-*binnen*, en niet Torhout-*buiten*, dat bleef vallen onder het gezag van de heer van Torhout, die overigens meestal ook heer van Wijnendale was, en *de facto*, tot de tijd van Gwijde van Dampierre (♣ 1278 - † 1305), tevens graaf van Vlaanderen.

^[7] De meeste bronnen vermelden 1183. De oorspronkelijke *Keure* is verloren gegaan.

De grafelijke familie resideerde omzeggens permanent op het kasteel van Wijnendale en vele leden, van Karel de Goede (♣ 1119 - † 1127) tot en met Margaretha van Constantinopel (♣ 1244 - † 1278), brachten er hun jeugd door. Ook graaf Gwijde van Dampierre verbleef er, en onder meer zijn zoon Jan I, graaf van Namen (♣ 1298 - † 1330), groeide er op.

In tegenstelling tot andere dergelijke vestigingen heeft er zich rond het kasteel van Wijnendale nooit een woongemeenschap gevormd (het huidige dorp met die naam, zowat 1,5 km ten noorden van het kasteel gelegen, ontstond pas in de 18^{de} eeuw). Heel wat historici zijn van mening dat de bouw van het kasteel vanaf 1085 zonder meer in verband moet worden gebracht met de bescherming van het kapittel (*zie verder*) en de jaarmarkten van Torhout (*idem*). Vermoedelijk werd het kasteel ook aangewend als logistiek centrum bij de verregaande ontginningen van de woeste landen rondom Torhout (*idem*).

Graaf Gwijde van Dampierre schonk in juni 1278 het slot van Wijnendale met de opbrengsten van de gelijknamige heerlijkheid, evenals Torhout-*buiten*, als weduwgift aan zijn tweede echtgenote Isabella van Luxemburg. In februari 1279 schonk hij haar eveneens alle gronden van het nabijgelegen Werken en de eraan verbonden inkomsten. Voortaan vormden die gebieden één leen met het kasteel van Wijnendale en Torhout-*buiten*. Aan dat leen werden in september 1280 nog een aantal gebieden, waaronder Torhout-*land* en Torhout-*hoek* qua rechterlijk bestuur, toegevoegd, waardoor ze sindsdien door één gezamenlijk schepensbank en één vierschaar werden bestuurd. In april 1282 tenslotte schonk Gwijde aan zijn zoon Jan I van Namen verscheidene in Vlaanderen gelegen *schorren* ter uitbreiding van zijn bestaand leen; aldus werd een zeer uitgestrekt gebied samengevoegd^[8].

Kerkelijke inrichting

De inschatting van het belang dat een stad of gebied in de middeleeuwen had, kan niet zonder een analyse van de kerkelijke instanties die er gevestigd waren.

Zoals reeds gezegd, werd rond 650 – meer dan waarschijnlijk door bisschop Eligius^[9] (Sint-Elooi) tijdens diens visitatiereis – in het centrum van Torhout

[8] Torhout-*hoek* was ongeveer het huidige Ruddervoorde. Andere goederen die werden toegevoegd waren Kortemark, de stad Roeselare en een reeks *schorren*, o.a. in Damme en Biervliet.

[9] Eligius werd door zijn ouders naar de koninklijke muntslager Addo in Limoges gestuurd waar hij het tot muntmeester schopte. Zijn talent bracht hem in de gunst van koning Clotarius II. Zijn invloed steeg nog onder koning Dagobert I, want hij werd diens belangrijkste raadsman. Hoewel hij met een bijzondere zending in Bretagne werd belast, behield Eligius niettemin de leiding over de koninklijke muntslag. Enkele munten uit Marseille met de naam Eligius wijzen erop dat hij enige tijd aan het hoofd stond van het muntatelier in die stad. Eligius is de enige muntmeester die zijn naam heeft gezet op de munten van het Hof. Op 1 mei 641 werd hij in Rouen tot bisschop van Noyon-Doomik gewijd.

een klooster gesticht ^[10], van waaruit de evangelisatie van de streek werd aan-gevat. Het betrof overigens één van de oudste kloostergemeenschappen binnen Vlaanderen.

In 834 werd dit klooster bij keizerlijk decreet ter beschikking gesteld van aartsbisschop Ansgaar van Hamburg. Die richtte er een missieseminarie in op, waar o.a. Deense en Slavische knapen terecht konden.

In 840 schonk Karel de Kale het aan graaf Renier van Henegouwen voor zijn prestaties tegen de Noormannen. Na het verdrag van Verdun in 843 werd het klooster – ondanks tegenstand van de aartsbisschoppen van Hamburg die nog vele jaren zou voortduren ^[11] – geseulariseerd en aan graaf-ambtenaar Ragnar geschonken. Dat klooster stond op de huidige Burg, en op de plaats waar thans de stadskerk staat, bevond zich een Karolingische kerk.

Kort na 860 kwam het klooster in het bezit van Boudewijn I. Het lichaam van de Heilige Donatianus of Donaas werd door bisschop Ebo van Reims aan deze eerste Vlaamse graaf geschonken, die het toen in het klooster van Torhout liet bewaren. Dat was absoluut een teken van hoogste waardering voor Torhout. Maar nog tijdens de regering van graaf Boudewijn I – vermoedelijk toen die de functie van lekenabt uitoefende in Torhout – werden de relieken, samen met enkele kanunniken, naar Brugge overgebracht: deze stad bood immers een betere bescherming tegen de invallen van de Noormannen.

De graven hebben een actieve rol gespeeld in de bouw van kerken, o.a. ook in Torhout. Zo liet graaf Arnulf I (☩ 918 - † 965), na de verwoestingen door de Noormannen, in 940 opnieuw een kerk bouwen in Torhout.

Na de slag bij Kassel op 22 februari 1071 liet graaf Robrecht I de Fries meerdere kerken herstellen. Maar in Torhout deed hij tussen 1073 en 1085 een nieuwe monumentale Romaanse collegiale kerk (de Sint-Pietersbandenkerk) optrekken, waaraan een kapittel werd verbonden (het Sint-Pieterskapittel, met aanvankelijk negen en later zeven kanunniken, met hun eigen woningen, een proostdij, een kapittelzaal, een kerkhof, en ook een kapittelschool). Dit waren wederdiensten voor de financiële steun die de Kerk had verleend aan de graaf tijdens diens gewapende strijd tegen zijn neef Arnulf III, nochtans de wettige erfgenaam van het graafschap. De nieuwe vorst wou dus duidelijk de stad opwaarderen waar hij iets later zou resideren, en de kapittelschool kan mede zijn gesticht met de bedoeling om geschoold personeel af te leveren voor de grafelijke administratie op het kasteel van Wijnendale.

^[10] Sommige historici menen evenwel dat de Torhoutse *cella* in de 7^{de} eeuw gesticht werd onder impuls van de Gentse abdijen.

^[11] Eén van deze aartsbisschoppen was de Torhoutenaar Rembert (° 822 – † 888), ook bekend als hagiograaf van de *Vita Anskarii* over het leven van zijn meester en voorbeeld Ansgaar. Hij werd in 865 tot aartsbisschop van Hamburg gewijd, en zette zich o.a. tevergeefs in voor de terugkeer van de relieken van de H. Donatius naar Torhout.

De graven van Vlaanderen bleven trouwens bestendig de beschermheren van die collegiale kerk ^[12], die rond het jaar 1200, toen de stad Torhout het toppunt van haar macht bereikte en haar aanzien sterk was gestegen, er nog een westelijke toren bijkreeg.

Tot bisschopzetel heeft Torhout het echter nooit gebracht: aanvankelijk behoorde het gebied tot het bisdom Noyon-Doornik, dat deel uitmaakte van de kerkprovincie Reims; in 1146 werd dit gesplitst, en Rome koos voor Doornik als hoofdstad van het nieuwe Vlaamse bisdom, dat was samengesteld uit drie aartsdiakenschappen: Brugge (waaronder Torhout viel), Doornik en Gent.

Dit betekende echter niet dat Torhout voortaan verstoken bleef van nieuwe christelijk geïnspireerde schenkingen: in het begin van de 13^{de} eeuw kreeg de stad een begijnhof, en in 1229 schonk gravin Johanna van Constantinopel (✠ 1205 - † 1244) haar een hospitaal ^[13].

Vele kerkelijke gebouwen werden zwaar beschadigd of helemaal vernield tijdens de meerdere invallen die de stad Torhout te verduren kreeg, en wat er momenteel nog van rest, geeft een vertekend beeld van het belang dat Torhout op kerkelijk vlak had tijdens de middeleeuwen.

ECONOMISCH BELANG VAN TORHOUT

De jaarmarkten

Ontstaan en bloei

Torhout heeft een eeuwenoude markttraditie, maar de stad is in gans Europa vooral beroemd geworden omwille van haar middeleeuwse jaarmarkten. Historici zijn het overigens niet eens over de precieze ontstaansdatum ervan: sommigen menen dat reeds in 870 in Torhout markt werd gehouden onder impuls van graaf Boudewijn I; maar omdat Torhout vóór de inval van de Noormannen geen belangrijke locatie was, is dit weinig waarschijnlijk — anderen situeren het ontstaan omstreeks 958, onder Boudewijn III (✠ 958 - † 962). Maar het ging daarbij vermoedelijk telkens om landelijke markten, die meestal wekelijks doorgingen, en die louter een lokaal of subregionaal belang hadden voor de detailhandel en de plaatselijke consumptie; ze zijn dus niet te verwarren met de echte jaarmarkten die van een gans ander kaliber waren.

[12] Dit was slechts mogelijk door de stichting of door rijke schenkingen, die op hun beurt dan weer nieuwe kerkelijke voorrechten opleverden zoals een zitbank in de kerk, een graftombe, enz.

[13] Andere bronnen menen dat dit hospitaal er pas gekomen is rond 1260, onder de regering van haar zus Margaretha van Constantinopel. Dit hospitaal was aanvankelijk eerder een passantenhuis dan een verpleeginstelling. Dat is te verklaren door de ligging langs de weg Brugge-Torhout-Ieper-Mesen-Rijsel-Parijs en door het feit dat het vooral gebruikt werd tijdens de jaarmarkten.

De oudste bewaard gebleven vermelding van een dergelijke jaarmarkt dateert pas van 1084 ^[14], maar vrijwel alle geschiedkundigen zijn het er evenwel over eens dat de Torhoutse jaarmarkt toen reeds een tijd bestond, en situeren het ontstaan ervan ongeveer een eeuw vroeger, d.w.z. tijdens het laatste kwart van de 10^{de} eeuw, kort nadat onder graaf Arnulf I de lakennijverheid was geïntroduceerd in Vlaanderen (overigens bestaat er quasi-unanimité over het feit dat de jaarmarkt van Torhout de oudste van het graafschap was ^[15]).

Om de lakenproductie aan de man te brengen, moesten markten worden georganiseerd, en Torhout was hiervoor – zeker nu invallen door de Noormannen definitief achterwege bleven – de aangewezen plaats, nl. dicht bij een aantal kruispunten van belangrijke wegen, waarvan er één een verbinding bood met Parijs en de Champagne ^[16].

De Vlaamse jaarmarkten kenden hun grootste bloei vanaf het laatste kwart van de 11^{de} eeuw tot en met de eerste helft van de 13^{de} eeuw. Tot 1250 vervulden ze op economisch gebied werkelijk een eersterangsrol, waarbij die van Torhout de belangrijkste was van het graafschap ^[17], en de enige die zich qua stichtingsjaar, organisatie en niveau kon meten met de internationaal befaamde jaarmarkten van de Champagne. Dit belang blijkt ook nog uit de vaststelling dat andere jaarmarkten, zoals die van Brugge en Sint-Omaars, dienden te worden gehouden volgens de praktijken die in Torhout werden toegepast ^[18]. Overigens gingen de belangrijkste jaarmarkten door volgens een bepaalde cyclus, waardoor omzeggens het hele jaar door handel kon worden gedreven. Voor Vlaanderen ging het om de jaarmarkten van Ieper, Rijsel, Mesen, Brugge en Torhout, waarvan de cyclus werd vastgelegd in ordonnanties van 1244 en 1252, op het einde van hun grootste bloei. Ook de zes jaarmarkten in de Champagne en de vijf Engelse jaarmarkten werden georganiseerd volgens een vastgelegde cyclus.

Maar halfweg de 13^{de} eeuw verloor Torhout terrein ten voordele van Brugge, Ieper en Kortrijk. De Vlaamse graven prefereerden zelf geleidelijk aan Brugge als verblijfplaats. Deze stad had als enorme troef over een haven te beschikken, zodat overzeese koopwaar ter plaatse konden worden verhandeld, en vervoer

[14] Deze vermelding is terug te vinden in het verhaal van *Siger en Willem de Lange* in de *Vita Sancti Arnulfi* uit 1084, 2^{de} boek, kap. 16. Aan dit citaat uit 1084 wordt veel belang gehecht, vermits het dateert uit de periode waarin Robrecht de Fries het kasteel van Wijnendale liet optrekken.

[15] De Gentse jaarmarkt dateert uit ca.1010, die van Mesen werd opgestart in de late 11^{de} eeuw, deze van Ieper en Rijsel gaan terug tot 1127, en die van Brugge opende pas op 14 augustus 1200.

[16] In die tijd hét internationale handelsknooppunt op de routes tussen Noord- en Zuid-Europa!

[17] Sommige kroniekschrijvers menen dat de *Foire* van Torhout van het begin van de 12^{de} tot het einde van de 13^{de} eeuw de voornaamste handelsplaats was van het destijds zeer uitgestrekte graafschap Vlaanderen.

[18] In hun stichtingsoorkonde werd de verplichting opgenomen om zich naar het Torhouts model te schikken. Het ging daarbij o.a. om privileges en vrijheden van de handelaars.

over land (zoals het geval was in Torhout; *zie verder*) overbodig was. Maar vooral door het toenemend belang van het maritiem transport tussen Engeland, Italië, de Vlaamse haven Brugge en de Hanzesteden, kwam er daarna snel een einde aan de grote roem van de jaarmarkten. Torhout verloor alle belang op internationaal economisch vlak. De jaarmarkt verwerd na 1300 tot een lokale markt die enkel nog voor de gewestelijke handel van belang was, ook al bleek ze nog altijd de belangstelling van de Overheid te genieten.

In het huidige Torhout verwijzen enkele namen van straten en pleinen nog altijd naar de succesvolle jaarmarkten van weleer: zo refereren de Wollemarkt, de Wollesteeg en de Wollestraat naar de wol- en lakenhandel van toen.

Organisatie en reglementering^[2]

Het recht om ergens openbare markt te mogen houden, en het daarbij vaststellen van bijzondere voorrechten, bleef lang aan de graaf voorbehouden, en de jaarmarkt te Torhout was voor hem en zijn Hof dan ook de ideale gelegenheid om er te vertoeven tijdens zijn tocht van slot tot slot.

Uit diverse bronnen blijkt trouwens dat de Vlaamse vorst van de 11^{de} tot de 13^{de} eeuw veelvuldig te Torhout of het nabijgelegen Wijnendale aanwezig was, overigens niet alleen n.a.v. de jaarmarkten^[19]. Tijdens deze laatste resideerde de graaf wellicht op zijn *castrum* in het Torhoutse stadscentrum: zo kon hij optimaal zijn rol als beschermheer vervullen en controle uitoefenen op de gang van zaken. Het ging om de woning gekend onder de naam 's *Gravenwinkel*^[20]. Dit grafelijk *castrum* bestond reeds geruime tijd vóór het kasteel van Wijnendale door Robrecht de Fries werd gebouwd. Het was een statig omweld verblijf met een grote ingangspoort, dat vermoedelijk door graaf Diederik van den Elzas (♣ 1128 - † 1168) verder uitgebouwd werd tot een volwaardige stedelijke verblijfplaats voor de graaf^[21].

Terwijl de graaf op zijn *castrum* verbleef, konden vreemde kooplui niet beter worden beschermd dan door ze onderdak te verschaffen in de onmiddellijke omgeving. Het betrof *dē Zwaene* (fig. 7), een herberg waarvan de eerste sporen dateren uit de jaren 1220. In het kleine stadje waren de gelegenheden voor overnachten overigens niet zo talrijk, en dit terwijl er niet alleen heel wat handelaars

[19] Uit de vele oorkonden die o.a. Gwijde van Dampierre er liet opstellen, blijkt dat het kasteel van Wijnendale toen de grafelijke residentie bij uitstek was.

[20] Vanaf de tweede helft van de 13^{de} eeuw, toen de jaarmarkten internationaal moesten inbinden, werd 's Gravenwinkel de verblijfplaats van lokale adellijke families van Torhout, wellicht ook van de kasteleins van deze stad. Maar steeds stonden die heren van Torhout onder het gezag van de graaf van Vlaanderen, die in Torhout heer en meester bleef. Thans gaat het om het prachtigste privaat oud huis van Torhout, gelegen in de 's Gravenwinkelstraat. De eerste vermelding 's *Gravenwinckle* werd gevonden in een oorkonde uit 1110. De oudste vermelding van de 's Gravenwinkelstraat dateert uit ca. 1388.

[21] Sommige historici stellen evenwel dat het niet onomstotelijk vaststaat dat de graaf er verbleef, vermits zijn kasteel te Wijnendale amper 3 km verder op hem wachtte.

moesten worden gelogeed, maar ook gerechtsbodes, procureurs, notarissen, advocaten, volmacht dragers, e.d. De Italianen brachten daarbij trouwens hun eigen consuls en notarissen mee, blijkbaar de enige waarin ze vertrouwen hadden.

Jaarmarkten openden gewoonlijk op een feestdag. In Torhout was dit aanvankelijk op de naamdag van Sint-Jan op 24 juni; later werd gekozen voor die van Sint-Pieter en Sint-Paulus op 29 juni. De jaarmarkt duurde een vijftal weken: vijftien inkomdagen voor de installatie van de kooplui + drie tot vier toogdagen voor de eigenlijke handel + vier betaaldagen + acht issuedagen voor de levering van de goederen en de betaling van het issuerecht.

Het aanhoudend succes van de *Foiren* vergde overigens dat ze formeel gereglementeerd werden. De handelaars drongen hierop aan bij gravin Margaretha van Constantinopel, en deze vaardigde in mei 1252 de *Costume der tholene van Toorhout* uit, die nadien ook van toepassing werd op alle Vlaamse jaarmarkten. Daarin werd o.a. een regeling opgenomen voor onverkochte waren, waarop een zgn. *diselpenninc* moest worden betaald; op verkochte waren werd bij het wegrijden van de markt een tolrecht gehesen. Dit reglement was zeer gedetailleerd, en werd in 1266 en 1270 aangevuld en verbeterd door de gravin, en in 1290 nog verder uitgewerkt door haar zoon Gwijde van Dampierre, wat erop wijst dat – hoewel de jaarmarkt in Torhout toen al over haar hoogtepunt heen was – de handel zich toch nog verder ontwikkelde. Naar deze teksten, opgesteld voor Torhout en de andere *Vlaemsche Foiren*, werd ook verwezen in buitenlandse jaarmarktreglementen, wat nogmaals aantoont dat het in Torhout ging om een vrij belangrijke jaarmarkt die bekend was in een groot deel van Europa.

Voor een succesvolle organisatie van een jaarmarkt moest aan minstens drie voorwaarden worden voldaan: goede transportmogelijkheden – een gewaarborgde veiligheid van de handelaars – een voldoende liquide geldmarkt voor een vlotte financiële afhandeling van de commerciële transacties. Deze verschillende aspecten worden hierna toegelicht.

Goede transportmogelijkheden

Op zo'n 8,5 km ten zuidwesten van Torhout ligt het dorp Handzame, dat vroeger via een vaart in rechtstreekse verbinding stond met de zee. Deze Handzamevaart werd in de loop der tijden, maar vooral de 12^{de} eeuw, gekanaliseerd en bevaarbaar gemaakt, waardoor Handzame een getijdenhaven kreeg, waar bij vloed de boten binnendreven, en ze bij eb terugtrokken naar zee.

Vanaf de regering van Boudewijn VII (✠ 1111 - † 1119) droeg deze haven in belangrijke mate bij tot het succes van de Torhoutse jaarmarkten: koopwaar kon daar van zeeschepen worden geladen, en dan via platte schuiten verder landinwaarts worden vervoerd via de talrijke beken die in de Handzamevaart uitmondten.

Verscheidene bronnen vermelden dat Torhout ook door een stroom de *Rura* verbonden was met de zee ^[22]. Voor zover die nu nog zou bestaan, valt echter niet meer te achterhalen om welke huidige waterloop het ging. Mogelijk was er nog een derde waterweg waarlangs goederen naar Torhout konden worden vervoerd, maar dit is onzeker. Overigens had het verval van de Torhoutse jaarmarkten na 1250 tot gevolg dat de noodzaak wegviel om deze aanvoerroutes goed te onderhouden, waardoor die – zoals vele andere middeleeuwse waterwegen – in de loop der tijden veranderden in enge grachten.

Over de herkomst van de naam Handzame bestaan er meerdere theorieën. De oudste benaming van deze locatie was het Saksische *Handschaem*; later volgden *Handsaeme*, *Handscham*, *Hanseham*, ... Sommigen lezen er het woord *Hanze* ^[23] in, wat een verwijzing kan zijn naar een koopliedenmaatschappij die vooral via rivieren handel dreef ^[24]. In Handzame was zonder twijfel destijds een dergelijke maatschappij gevestigd. Ook het woord *Ham*, wat weide (gelegen langs broeken of broekland) of huis/woning (van handelaars) betekent, wordt in verband gebracht met deze naam. Sommigen verklaren Handzame als “Handen samen”, en het huidig sprekend wapen van dit dorp (nu deel van Kortemark) draagt inderdaad twee elkaar schuddende rechterhanden.

Vanzelfsprekend werd handelswaar niet alleen via waterwegen vervoerd: ook de toegangswegen over land waren belangrijk. Vooral de route die Brugge en Torhout via Ieper met de Champagne verbond, werd in de tweede helft van de 11^{de} en het begin van de 12^{de} eeuw de ruggengraat van het noord-zuid-handelsverkeer. De jaarmarkt moest goed bereikbaar blijven voor de kooplui en hun koopwaar. De graaf nam op dat vlak geen risico's en liet de toegangswegen bruikbaar maken. De aardewegen in Brugge, Kortrijk, Ieper, Oostende, Oudenburg en Torhout werden verbreed. Zodra het slot van Wijnendale ca. 1085 werd gebouwd, liep er een Gentweg die Torhout met het Gravensteen in Gent verbond. De oorspronkelijke verbinding was een gewone aardeweg, maar met toch opvallende kenmerken: hij was tot 30 m breed ^[25] en liep vooral over hoogten via Beernem tot aan de Torhout- of Torrepoort in Gent. Driemaal per dag reden koeriers heen en weer tussen Wijnendale en Gent om de graaf tijdens zijn verblijf in Torhout op de hoogte te houden. Ook nu nog valt de kaarsrechte weg op die rechtstreeks loopt van het kasteel van Wijnendale tot aan de locatie met o.a. 's Gravenwinkel, de Burg en *de Zwaene* in het centrum van Torhout.

[22] Karel de Grote beval in de jaren 800 aan Liederik II, woudmeester van Vlaanderen, om het pas gestichte seminarie te Torhout *super flumen Rura* te beschermen.

[23] Er wordt hierbij gedacht aan de Vlaamse *Hanze van Londen*, en aan de Duitse Hanzesteden, die handelsovereenkomsten sloten.

[24] In 1215 vaardigde de Franse koning Philippe-Auguste een decreet uit dat bepaalde dat niemand de Seine mocht bevaren zonder lid te zijn van een Hanze of maatschappij der riviervaarders. Dit ondersteunt de stelling dat Hanzen, in het algemeen, hun handel via rivieren en oppervlaktewaters bedreven.

[25] Dat is nu nog op bepaalde plaatsen te zien wanneer men de oorspronkelijke grachten opspoort.

Vanaf de 12^{de} eeuw kwamen naar de jaarmarkt eveneens zakenlui die zich in transport specialiseerden. Daardoor ontstond er dus een splitsing tussen handel en transport, dat een afzonderlijke economische sector werd.

Het waarborgen van de veiligheid

Eén van de manieren om de veiligheid van de kooplieden te waarborgen, bestond erin misdrijven die tijdens de jaarmarkt werden gepleegd, streng te bestraffen. In principe was de graaf persoonlijk voorzitter van de rechtbank, de *curia*, maar door de toename van het aantal te beslechten zaken werd die bevoegdheid geleidelijk aan gedelegeerd aan de baljuws, de vertegenwoordigers van de graaf in de verschillende kasselrijen waarin het graafschap administratief werd onderverdeeld (dit liet ook toe dat de graaf langer op één bepaalde plaats kon resideren). Aanvankelijk beschikten enkel de hoofdplaatsen van die kasselrijen over een dergelijke lokale grafelijke rechtbank, maar Torhout was de eerste stad in Vlaanderen die er een kreeg zonder aan die voorwaarde te voldoen. Dit gebeurde echter pas in 1249, toen de Torhoutse jaarmarkt reeds over haar hoogtepunt heen was.

In ieder geval had de graaf baat bij een vlot verlopende jaarmarkt. Door zijn aanwezigheid in de stad stelde hij een marktvrede in, waarbij vooral de vreemde kooplui allerlei voorrechten kregen: doorgaans een vrijgeleide, een schriftelijke garantie voor een veilige reis van en naar de jaarmarkt (meestal vaardigde de graaf die uit enkele weken vóór de aanvang van de jaarmarkt, op vraag van de magistraat van Torhout of van een vereniging van kooplieden ^[26]) — een waarborg voor hun persoonlijke bescherming — de vrijwaring van hun koopwaar en al hun bezittingen door schorsing van aanhouding en rechtsvervolgving voor zaken vreemd aan de markt — vrijstellingen van het voldoen van bepaalde rechten ^[27] — het instellen van een uitzonderingsrechtbank, die enkel de feiten behandelde die op de jaarmarkt voorvielen.

Die bescherming werd geconcretiseerd door het inzetten van de militaire escorte die de graaf begeleidde. Mogelijk werd onder hen een officiële jaarmarktgarde aangesteld, naar het voorbeeld van de praktijk van de jaarmarkten in de Champagne.

De vreemde kooplui hadden ook de garantie dat de schepenen van de stad de contracten ^[28] opstelden voor de afgesloten handelsverrichtingen. Ook de vorst zelf verleende soms zijn hoge bescherming aan bepaalde transacties; later gebeurde dit door stadsschepenen. Dergelijke bescherming van overheidswege boezemde vertrouwen in bij de handelaars, waardoor de jaarmarkt een gunstige reputatie genoot.

[26] De *Archives départementales du Nord* in Rijsel/Lille bezitten tenminste vijf van dergelijke vrijgeleiden m.b.t. de jaarmarkt van Torhout.

[27] Zoals het recht van *aubaine* en het recht van *represaille*.

[28] Zgn. schepen- of foorbrieven.

Vermits de graven deelnamen aan de Kruistochten, bleef het graafschap soms zonder krachtig bestuur achter. Dit gaf aanleiding tot machtsmisbruik, plunderingen en struikroverij. Met het beleid van Boudewijn VII met de Bijl ^[29] keerde het tij. Onder zijn bewind verkregen de Torhoutse jaarmarkten een bijzondere impuls. Deze vorst was zeer berucht: zo had hij de reputatie om geregeld te paard door de bossen rond Torhout te rijden om met zijn bijl eiken te markeren waaruit galgen moesten worden gemaakt. Zijn tijdgenoot Herman, abt van Sint-Martin in Doornik, registreerde enkele legendarische verhalen die de moed en hardnekkigheid illustreren waarmee Boudewijn VII rovers en schurken bestreed. Die verhalen zijn op zich betwistbaar, maar ze leren toch dat ernstige pogingen werden ondernomen om de orde te handhaven. Zo liet de graaf in 1111, als afschrikwekkend voorbeeld, in zijn slot in Wijnendale diverse struikrovers opknopen omdat ze kooplui uit Saksen en Pruisen, onderweg naar de Torhoutse *Foire*, hadden aangerand en vermoord. Er ontstonden tevens meerdere legendes over de executies die hij deed uitvoeren op de jaarmarkt in Torhout en in Wijnendale.

Het beleid van deze graaf maakte een diepe indruk en had een positieve invloed op de jaarmarkt: er heerste orde en de handelaars voelden er zich veilig. Sommige bronnen vermelden zelfs dat de *Foire* van Torhout beroemd was geworden, precies dankzij de aanpak van graaf Boudewijn VII. Zijn handelsmerk, de bijl, bleef lange tijd het symbool van gerechtigheid. Zijn reputatie zou in ieder geval nog zeer lang nazinderen in Torhout en omgeving.

Voldoend liquide geldmarkt

De impact van jaarmarkten op de ontwikkeling van de streek in het algemeen en de nijverheid in het bijzonder, vooral die van wol en vlas, moet aanzienlijk zijn geweest. Het graafschap Vlaanderen werd één van de rijkste regio's van Europa, en in de (jaarmarkt)steden verrezen belangrijke gebouwen. Zo had Torhout een lakenhalle, een belfort, een *wâge* ^[30] en een *cmunte* (zie verder), en voorts een Vleeshuis, een Ieperse halle, een Graanhalle en een *Halle van Machline*; Brugse handelaars en Kortrijkse *drapiers* hadden er hun eigen huizen, en heel wat namen van gebouwen en straten, die door de jaren heen zijn verdwenen, verwezen naar de handelsactiviteiten ^[31].

Een jaarmarkt was dé trefplaats voor kooplui uit vreemde gewesten. Er werd vrijwel alleen in het groot verhandeld, en in Torhout ging het dan vooral om luxegoederen: van Vlaamse kant was dit laken — handelaars uit Italië en de Provence brachten specerijen mee — wijn kwam vooral uit Frankrijk en Duits-

^[29] Deze bijnaam duikt pas voor het eerst op in een bron uit de 14^{de} eeuw, onder de vorm van Boudewijn Hapkin (een hapkin was een bijltje).

^[30] Plaats waar alle mogelijke handelswaar gewogen werd onder toezicht van een magistraat.

^[31] Enkele voorbeelden: Lakensnede, Zwijns-, Kieken-, Laken-, Boter-, Vis- en Vleesmarkt. Een charter uit 1331 beschrijft dat er vóór de kerkingang een plein lag waar vlees verhandeld werd in open lucht.

land — de Lombarden waren bekend om hun goudlaken — “Oosterlingen” uit Saksen en Pruisen brachten juwelen en andere kostbare kleinoden mee; maar ook grondstoffen en basisproducten zoals leder uit Spanje, ruwe wol uit Engeland^[32], aluin, rijst, kazen, paarden, e.d. vonden er kopers. Die grote verscheidenheid aan producten bevestigt nogmaals het belang van deze jaarmarkt, en geeft een idee van de bedrijvigheid die toen in Torhout moet hebben geheerst.

Een dergelijke internationale jaarmarkt had vanzelfsprekend ook een impact op het betalingsverkeer, waarbij verschillende geldstromen kunnen worden onderscheiden.

Eerst en vooral was er natuurlijk de koopwaar die moest worden betaald. De jaarmarkt was het aangewezen moment om schulden af te lossen en andere aangegane verbintenissen na te komen. Op de issuedagen vereffende men gewoonlijk de handelsschulden die gemaakt waren op een vorige jaarmarkt^[33], en de Torhoutse jaarmarkt werd regelmatig formeel vastgelegd als betalingstermijn voor handelstransacties van jaarmarkten elders. Soms veroordeelde een rechter een schuldenaar tot het betalen van de kosten en de boete in de loop van de eerstkomende jaarmarkt van Torhout.

In tweede instantie waren er de diverse heffingen die moesten worden betaald, zoals plaatsrechten, tolgeden op de verkochte goederen en de *diselpenninc* op de onverkochte koopwaar. Aanvankelijk moesten deze rechtstreeks in de grafelijke schatkist worden gestort, maar nadien werden die rechten afgekocht door de adel, de kerk en/of de steden. Zo stond bijvoorbeeld in juli 1290 Hannekin, zoon van Pierre van Nieppe, zijn recht op het marktgeld van Torhout af aan graaf Gwijde van Dampierre, die het vervolgens aan zijn zoon Jan (I van Namen) verleende. Ook de Sint-Pieterskerk had rechten op de jaarmarkt, zoals blijkt uit een *Bulle* dd° 13 mei 1219 van paus Honorius III.

Daarnaast gingen afgevaardigden van vorsten op een jaarmarkt ook vaak grote leningen aan. In 1290 schreef Reinekin Mornewegh, gezant van de hanzestad Lübeck, *dat hij op de jaarmarkt van het kleine stadje Torhout gemakkelijker beschikbaar geld vond dan in het grote Brugge waar hij resideerde*. Op de jaarmarkten werden tevens kredietbrieven en wissels uitgeschreven. Soms werd op een jaarmarktlocatie zelfs een muntatelier ingericht.

Tenslotte was er tijdens de jaarmarkt uiteraard ook contant geld nodig voor de dagelijkse behoeften van de handelaars zoals verblijf, maaltijden, ontspanning en – niet te vergeten – aalmoezen.

[32] P. Lansens vermeldt een archiefstuk uit 1291 dat uitdrukkelijk verwijst naar de aanwezigheid van Engelse kooplieden op de Torhoutse jaarmarkt. Overigens hadden de meeste Vlaamse steden die handel dreven met Engeland, zich verenigd in de Vlaamse *Hanze van Londen*. Torhout was hierbij uiteraard ook aangesloten en mocht zelfs een rechter aanstellen. Deze Hanze kende haar grootste bloei in de 12^{de} en 13^{de} eeuw.

[33] Organisatiedagen van enkele Vlaamse jaarmarkten: Ieper van 28 februari tot 29 maart Brugge van 23 april tot 22 mei, Torhout van 24 of 29 juni tot eind juli, Rijsel van 16 augustus tot 15 september, Mesen van 1 oktober tot 1 november.

Gelet op het internationaal karakter van de Torhoutse jaarmarkt was er vanzelfsprekend nood aan geldwisselaars, maar hun aantal werd evenwel gelimiteerd. In 1214 ging het blijkbaar nog om de als zeer rijk aangeschreven staande *Tempeliers*. Nadien namen specialisten uit Atrecht (Arras) die verrichtingen over; zij bleven tientallen jaren de grote financiers van de Torhoutse jaarmarkt. Torhout telde in de 13^{de} eeuw nog achtentwintig wisselloges. Uit een handvest van 1280 blijkt bijvoorbeeld dat graaf Gwijde van Dampierre vijftien ervan, waarin tot dan kooplui uit Atrecht hadden verbleven, voor een termijn van tien jaar verpachtte aan negen kooplui uit Rijsel.

Grafelijke ontginningspolitiek

De Vlaamse graven kwamen niet alleen actief tussen in de organisatie van de jaarmarkten, ze probeerden ook de economie te stimuleren via een politiek m.b.t. de ontginning van de natuurlijke rijkdommen. Voor de streek rond Torhout ging het daarbij om hout. De volledige noordelijke en westelijke kant van het Torhoutse grondgebied en een groot deel van het plateau van Wijnendale waren bedekt met beukenbossen. Langs de zuidkant lag het zgn. *Woud zonder Genade*, dat liep van Houthulst tot Ieper. Het *Herwalderwoud* strekte zich dan weer uit vanaf Wijnendale over Roksem, richting Brugge. Behalve die beukenbossen waren er ook uitgestrekte heidegebieden die de open stukken inpalmde. De huidige naam *Houtland*^[34] is een toponiem dat verwijst naar de toenmalige bosrijke gronden. Torhout wordt zelfs nu nog *Sparrestad* genoemd (cfr. ook de boompjes in het wapenschild).

Door de snelle toename van de bevolking in de steden ontstond een groeiende behoefte aan hout om huizen te bouwen en te verwarmen. Tegelijkertijd diende meer land te worden bewerkt om gewassen te kweken om die bevolking te kunnen voeden. Het vellen van bomen kreeg dan ook een dubbel economisch belang, en vanaf de 11^{de}, maar vooral tijdens de vroege 12^{de} eeuw, werd in Vlaanderen een actieve grafelijke bosontginningspolitiek gevoerd, maar werd ook werk gemaakt van het omzetten van woeste grond in landbouwgrond.

Torhout vervulde daarbij een coördinerende functie en groeide uit tot één van de belangrijkste houtcentra van Vlaanderen. Onder meer graaf Boudewijn VII met de Bijl speelde daarbij een zeer actieve rol. Sommigen menen dat zijn bijl als symbool van de ontginningspolitiek moet worden aanzien.

Die politiek kwam op een merkelijk lager pitje te staan onder Diederik en Filips van den Elzas, maar tijdens het bewind van Boudewijn IX (☞ 1194 - † 1205) en vooral onder Johanna en Margaretha van Constantinopel werd het landschap,

[34] Het Houtland is de streek rond Torhout; in grote lijnen gaat het om het gebied ten zuidwesten van Brugge, op de grens polders-zandstreek tot Diksmuide en met als zuidelijke grens de lijn Diksmuide-Torhout-Ruiselede tot aan de grens met zandlemig Binnen-Vlaanderen, ongeveer de grens tussen Oost- en West-Vlaanderen. De naam *Houtland*/*Houdland* duikt voor het eerst op tijdens de grootschalige ontginningsgolf vanaf de 11^{de}-12^{de} eeuw (*apud Hoberga et apud Turholt nomine Houdland - 1115*).

hoofdzakelijk in het huidige centraal West-Vlaanderen, grondig veranderd: bossen werden gekapt, en moerassen en heide werden omgezet in landbouwgrond. Meer bepaald in haar uitgestrekte heerlijkheid Wijnendale gaf Johanna van Constantinopel toen, tegen betaling van een jaarlijkse cijns, een aanzienlijk deel van haar onbeploegde gronden in pacht aan landbouwers om ze te ontginnen en te bebouwen. Later werden hierbij abdijen en lekenheren ingeschakeld, en dit alles genereerde aanzienlijke inkomsten voor de graven.

In de loop van de 12^{de} en de 13^{de} eeuw verschrompelden aldus de grote *Utfancwastine* ^[35] en het Wijnendalebos, en op een gegeven moment trad er zelfs een houtschaarste op, wat leidde tot gevoelige prijsstijgingen. Na 1280 werden die houtontginningen bruusk stopgezet, en werd op grote schaal hout ingevoerd vanuit de streek rond de Baltische Zee. Nadien werd er enkel nog op een eerder beperkte schaal hout gekapt in de bossen rond Torhout en omgeving.

MUNTSLAG IN VLAANDEREN TIJDENS DE 12^{DE} EN 13^{DE} EEUW

Algemeen – bronnen en literatuur

De muntslag in Vlaanderen gaat terug tot de Karolingische periode, en de eerste Vlaamse graven sloegen munt naar Frans model, maar geleidelijk aan groeiden de beide muntstelsels uit elkaar. In of rond 1137 voerde Diederik van den Elzas dan een nieuw en lichter munttype in. Over de aanmuntung van deze zgn. “kleine denieren”, ook *mailles* genoemd, tijdens de 12^{de} en 13^{de} eeuw zijn evenwel – bij gebrek aan archiefstukken – niet veel precieze gegevens bekend. Voor de 12^{de} eeuw is de *Gros Brief* van 1187 ^[36] vrijwel het enige nuttige document, dat overigens bevestigt dat deze stukjes in meerdere steden werden geslagen. Daarnaast komen in een verslag dat ca. 1250 in Gent werd opgesteld, de aanmuntingsvoorwaarden ervan aan bod. Andere officiële documenten uit deze periode m.b.t. de muntslag zijn blijkbaar spijtig genoeg niet bewaard gebleven.

Hét numismatisch standaardwerk over deze muntslag is zonder enige twijfel de publicatie, uit 1971, van Joseph Ghysens, met als titel *Les Petits Deniers de Flandre des XII^e et XIII^e siècles*. Meerdere auteurs hadden zich voordien reeds gewaagd aan een proeve van partiële classificatie van die zgn. stedelijke muntslag in Vlaanderen. Zo beschreef o.a. Ch. Piot in *RBN¹ IV* (1848), p. 1-45, pl. I-X, de herkomst van diverse kleine Vlaamse denieren. De symbolen op die muntstukken verwijzen inderdaad vaak naar steden, maar het ging hier zeker niet om muntslag louter voor hun rekening: de graaf streek waarschijnlijk – op grond van zijn alleenrecht *dei gratia* op de muntslag – zoniet de totaliteit, dan toch het leeuwendeel op van de winst die deze aanmuntingen opleverden.

[35] De grote *Utfancwastine*, een heide met boomopslag, strekte zich uit van Beerst tot Brugge langs de laat-Romeinse verbindingsweg. In de toponymie komt ze zeer vaak voor, maar na de eerste helft van de 13^{de} eeuw lijkt ze haar betekenis te hebben verloren.

[36] A. VERHULST & M. GYSSELING, *Le Compte général de 1187, connu sous le nom de « Gros Brief » et les institutions financières du comté de Flandre au XII^e siècle*, Bruxelles 1962.

Op grond van zijn systematische studie van talloze denieren, definieerde Ghysens vier tijdsblokken, waarvan de grenzen werden vastgesteld op: *ca.* 1140-1180, *ca.* 1180-1220, *ca.* 1220-1253 en *ca.* 1253-eind 13^{de} eeuw. Door die afgeronde grenzen is het best mogelijk dat de uitgifte van sommige stukjes zich *de facto* over meer dan één periode uitstrekt. Uit zijn studie blijkt dat de massa, die vóór 1137 *ca.* 0,60 g bedroeg, in het begin van de 13^{de} eeuw niet groter meer was dan 0,44 g, en vanaf zijn derde tijdsblok geeft hij 0,435 g als normale massa aan. Het gaat hier duidelijk om richtwaarden, want in de bestudeerde verzamelingen bevinden zich meerdere stukjes die tot enkele centigram zwaarder zijn.

Aimé Haeck publiceerde in 1973 zijn catalogus *De munten van de graven van Vlaanderen*. Daarin bracht deze numismaat o.a. een overzicht van de *mailles*, geslagen vanaf 1137. Hij merkte een duidelijke verschuiving van de ateliers op van zuid naar noord: in de tweede helft van de 12^{de} eeuw was vooral dat van Atrecht actief — in het begin van de 13^{de} eeuw werden vooral Rijsel en Ieper belangrijk — en in de tweede helft van de 13^{de} eeuw waren Brugge en Gent de voornaamste munthuizen. Er is ook een evolutie vast te stellen m.b.t. het aantal ateliers: tot het begin van de 13^{de} eeuw waren er nog heel wat munthuizen actief die over het gehele graafschap verspreid lagen; nadien werden de kleine denieren op heel wat minder locaties aangemunt.

Er werden in Vlaanderen van *ca.* 1137 tot 1269 geen andere munten geslagen dan deze kleine denieren. Vanaf dit laatste jaar werden – naar Frans, of juister gezegd, transalpijns voorbeeld – ook grotere muntstukken in omloop gebracht: het ging daarbij in eerste instantie om de 2/3 groten met adelaar die Margaretha van Constantinopel in Aalst liet slaan.

Mogelijke muntslag in Torhout

Met de wederopbouw na de verwoestingen door de Noormannen kon het normale leven hervatten, en kon de stad zich opmaken voor een roemrijke periode. Tot de 11^{de} eeuw moet een muntslag in Torhout worden uitgesloten, gelet op haar woelige geschiedenis. Maar vermits de stad én bestuurlijk én economisch zeer belangrijk werd vanaf het laatste kwart van de 12^{de} eeuw tot en met het eerste kwart van de 13^{de} eeuw, mag redelijkerwijze worden verondersteld dat een eventuele muntslag in die periode moet hebben plaatsgevonden.

De volgende feiten ondersteunen deze hypothese:

- Torhout lag centraal, langs belangrijke en relatief vlotte verbindingswegen.
- Velen zijn er rotsvast van overtuigd dat er vooral munt geslagen werd op de locaties waar de vorst verbleef tijdens zijn rondreizen doorheen het graafschap. Deze factor pleit zeker in het voordeel van Torhout, waar de graven geregeld resideerden. In eerste instantie wordt gedacht aan hun verblijf op het kasteel van Wijnendale. Maar het is vooral door hun aanwezigheid op 's Gravenwinkel dat ze bijna letterlijk met eigen ogen toezicht konden houden op de voorop-

gestelde muntslag in het centrum van de stad. Deze factor wordt nog versterkt door hun hoedanigheid van heer van Wijnendale en heer van Torhout.

- In het centrum van Torhout was er destijds een *Muntestraete* die ongetwijfeld in verband mag worden gebracht met munten. Op de oudste stadskaart met straatnamen uit 1570 (fig. 7) is ze te zien als een zijstraat van het grote centrale marktplein, maar ze is op het einde van de 18^{de} eeuw gesloopt toen de stad door de Franse bezetters nog maar eens in een puinhoop werd herschapen. In de 16^{de} eeuw vond in Torhout beslist geen muntslag meer plaats; alle historici zijn het er dan ook over eens dat de naam *Muntestraete* een verre echo moet zijn van de jaarmarktenperiode, en verwijst naar een min of meer permanente vorm van één of meer muntgebonden activiteiten. De zone achter het stadhuis richting Zuidstraat (*Zuutstrate*) werd trouwens lange tijd de *munte* genoemd. Was dit een muntatelier? A. Vandenpeereboom wees erop dat in een *munte* zowel munten als (reken)penningen konden worden geslagen. Of werd er enkel muntgeld gewisseld? In ieder geval staat vast dat geldhandelaars er hun intrek namen tijdens de jaarmarkten.
- Het is toch zeer opvallend dat de Vlaamse graaf in het stadscentrum verscheidene grote eigendommen bezat, vooral in de directe omgeving van de *Muntestraete*. Volgens het middeleeuws stadsplan was met name de *cypiragie* een zeer groot gebouw in verhouding tot het beperkt aantal woningen. Dit kan erop wijzen dat deze eigendom nog (een) andere functie(s) had dan die van gevangenis. Misschien waren de aanwezige cipiers en soldaten ook de bewakers van het muntatelier in de onmiddellijke omgeving?
- De jaarmarkten beleefden in de vermelde periode hun grootste succes. Er kwamen o.a. veel buitenlandse handelaars op af. De organisatie van de jaarmarkten veroorzaakte een toenemende behoefte aan geld. Er werd te Torhout beslist op grote schaal geld *verhandeld*. Dat blijkt alleen al uit de aanwezigheid van maar liefst 28 loges van geldwisselaars. Maar er was niet louter geld nodig voor de handelstransacties tijdens de jaarmarkten zelf: ook de regionale markten, de marktrenten, de taksen die geheven werden op (on)verkochte goederen, de soldij voor de ambtenaren en militairen, enz. vergden pasmunt.
- In 1183/4 verkreeg Torhout stadsrechten, wat haar beslist een aantal voorrechten opleverde, misschien ook dat om munt te slaan. In diezelfde tijd werd Wijnendale tot heerlijkheid verheven.
- De grafelijke ontginningen rond Torhout brachten bijkomende economische activiteiten met zich mee.
- Ook de plaatselijke Kerk was welvarend. Het kerkgebouw kreeg een extra toren, en er werd een begijnhof gesticht.
- *Last but not least*, heeft er zeker muntslag plaatsgevonden in steden die toen bestuurlijk en/of economisch heel wat minder belangrijk waren dan Torhout.

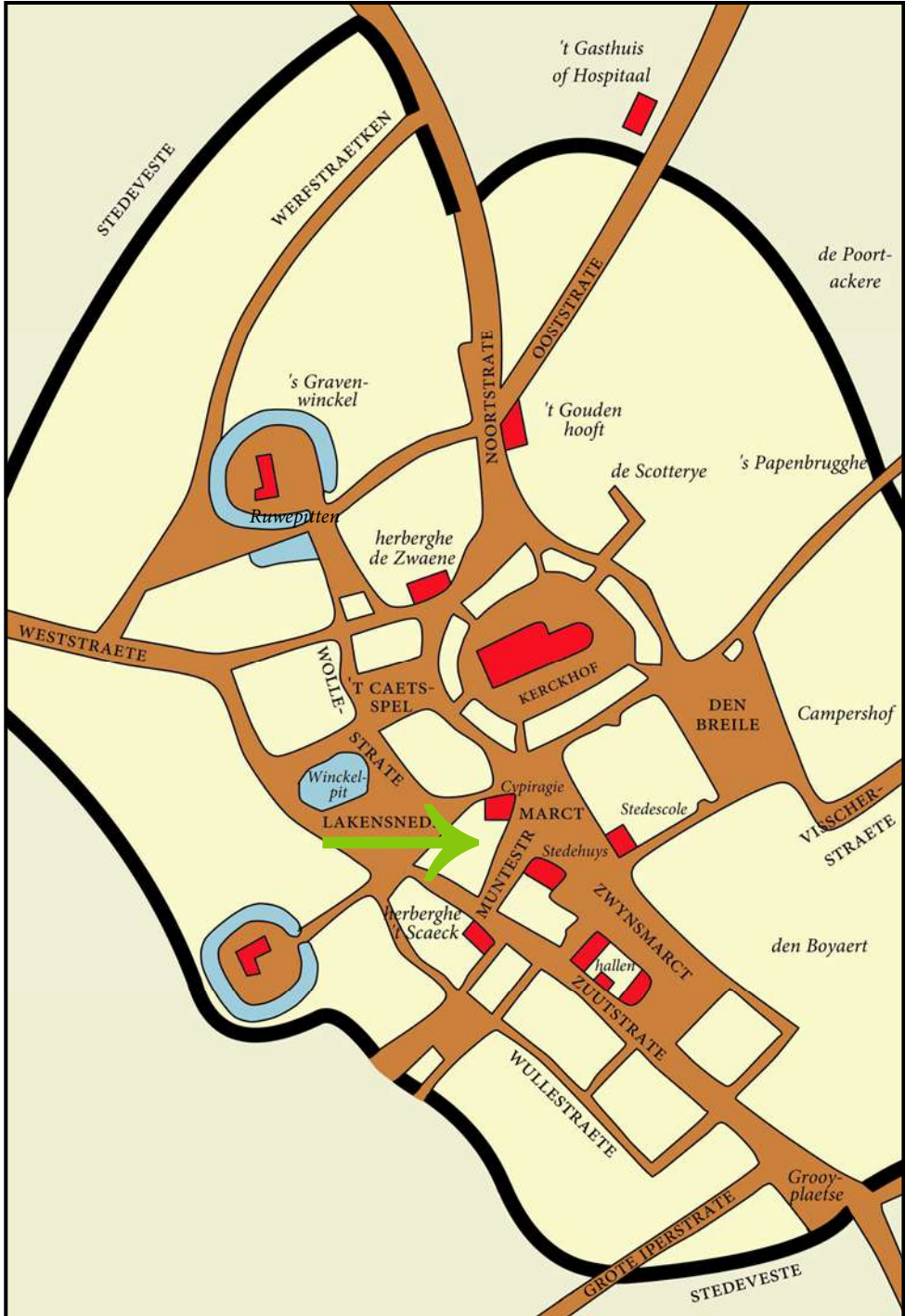


Fig. 7 – Stadsplan van Torhout anno 1570

Mogelijke munttypes

Zegels van Torhout

In 1848 wees Ch. Piot er al op dat de afbeeldingen op kleine denieren vaak waren afgeleid van het zegel van de betrokken stad, dat veelal ook de basis vormde voor het wapenschild. Het oudste bekende zegel van Torhout dateert pas uit 1237 (fig. 3), d.w.z. halfweg het derde tijdsblok van de door J. Ghyssens beschreven kleine denieren; bovendien was het model van het zegel niet definitief, want in 1308 en 1369 werden totaal andere zegels gebruikt (fig. 4-6); het is dus goed mogelijk dat de zegels van vóór 1237 van een nog ander type waren. Al met al bieden de gekende zegels dus weinig of geen houvast m.b.t. de symbolen die we moeten verwachten aan te treffen op eventueel in Torhout geslagen munten.

Een kandidaat-munt ?

Uit wat voorafgaat m.b.t. het bestuurlijk en economisch belang van Torhout, mag worden afgeleid dat voor onze numismatische studie enkel de eerste drie tijdsblokken zoals gedefinieerd door J. Ghyssens – dus van ca.1137 tot ca.1253 – relevant zijn. We hebben meerdere private en openbare verzamelingen met kleine Vlaamse denieren bestudeerd, en de meeste aandacht ging daarbij uit naar stukken waarvan de toewijzing aan een bepaalde muntplaats nog niet algemeen wordt aanvaard. Daaruit bleek het hierna volgende type het meest in aanmerking te komen om eventueel aan Torhout te worden toegewezen (fig. 8-9):



Fig. 8 – Palais des Beaux-Arts de Lille (Rijsel), coll. Vernier
Ag – 0,47 g – Ø 12 mm (schaal 250%)



Fig. 9 – Privé-verzameling
Ag – 0,43 g – Ø 13 mm (schaal 250%)

A√ Frontzicht van een staande krijger die met zijn beide handen een bijl met lange steel opheft naar rechts. Aan zijn beide hielen een spoor. Links een lange rechtopstaande tak, twijg of boomstam. Rechts onderaan een hand van buitensporige grootte; rechts bovenaan een symbool dat men – incl. aanvankelijk ook wijzelf, op basis van enkel fig. 8 – zou kunnen houden voor een letter **T** (van Torhout?), met het verticaal balkje naar de buitenrand gericht, maar dat, op basis van de onlangs beschikbaar gekomen fig. 9 (*zie verder*), een hamer blijkt te zijn.

R√ Lang eenvoudig kruis waarvan de vier armen twee parelcirkels doorsnijden. Binnen de kleinste parelcirkel in elk kwartier een sierring, en binnen de grootste parelcirkel in elk kwartier een roosje tussen twee sierringen.

Ref.: Ghysens (Gh) 209, Haeck (Ha) 264, Vanhoudt (Vh) G 2442.



Fig. 10

Ch. van Peteghem beschreef deze denier (*fig. 10*) reeds in *RBN XLV* (1889), p. 166-167; het ging om een exemplaar uit de verzameling van Félix Le Sergeant de Monnecove. Hij stelde dat dit muntje geslagen werd tussen 1190 en 1244; als mogelijke muntslagplaats twijfelde hij tussen Torhout (hierbij verwijzend naar het strenge justitiebeleid van Boudewijn VII) en Kortrijk (de grote hand zou dan alluderen op de afschaffing door Filips van den Elzas, in 1190, van het recht van *main-morte*^[37]). Hij vergeleek de keerzijde met het type dat ook op andere Vlaamse denieren voorkomt, zoals die van Aalst.

J. Ghysens kende er twee exemplaren van: één in Rijsel en één in Parijs. Het in zijn werk afgebeelde stuk is wel degelijk het exemplaar dat zich in de verzameling-Vernier te Rijsel bevindt. Tijdens onze grondige zoektocht in de Vlaamse, Brabantse, Henegouwse e.a. verzamelingen van het *Cabinet des Médailles de la Bibliothèque nationale de France* in Parijs bleek het tweede door Ghysens gesignaleerd exemplaar echter onvindbaar. Misschien werd dit stukje per vergissing verkeerd geklasseerd, misschien is het verdwenen, misschien heeft het er nooit gelegen ...^[38] Maar na intensief speurwerk konden we een bijkomend exemplaar lokaliseren en onderzoeken bij een privé-verzamelaar (*fig. 9 supra*).

Ghysens beschreef het symbool rechts boven op de voorzijde als een *ster* (*zie verder*), en omschreef de legende binnen de grootste parelrand op de keerzijde als *vier keer een uitgeholde ster tussen twee punten*. Die keerzijde stemt volgens

[37] Dit dodemansrecht hield in dat wetsovertreders hun vrijheid konden behouden en over hun goederen blijven beschikken, maar dat hun bezittingen na hun overlijden toekwamen aan de graaf.

[38] De vermelde Félix Le Sergeant de Monnecove was o.a. Frans volksvertegenwoordiger, en overleed in 1902 in Parijs. Zou het misschien diens stukje zijn dat Ghysens in (het *Cabinet des Médailles* te) Parijs situeert?

hem perfect overeen met de Brugse denieren die zijn referentie 238 dragen. Hiermee verantwoordde hij de toewijzing aan zijn tweede tijdsblok, en hij stelde zich meteen de vraag of ook dit type aan Brugge mag worden toegeschreven.

De massa van de onderzochte stukken bevestigt dat het wel degelijk om kleine denieren gaat die zeker na 1137 geslagen werden. Omdat de massa's iets hoger liggen dan bij de doorsnee Vlaamse denier, is het aannemelijk dat de munten geslagen werden vóór 1220, het einde van de tweede door J. Ghyssens gedefinieerde periode.

Op de voorzijde kunnen volgende elementen naar Torhout verwijzen:

Een krijger met een bijl voorzien van een lange steel

Kleine denieren met een krijger worden doorgaans aan Brugge toegeschreven. Maar zoals A. De Schodt reeds in 1888 suggereerde, dient die krijger eerder als een Vlaams dan een louter Brugs symbool te worden aanzien. De talrijke historici die tijdens dit onderzoek voor het eerst een afbeelding te zien kregen van deze munt waren unaniem: zij herkenden in die figuur quasi meteen Boudewijn VII met de Bijl. Maar die graaf regeerde duidelijk nog vóór er in Vlaanderen kleine denieren werden geslagen. Die tegenstrijdigheid wordt gedeeltelijk opgeheven door de (vast)stelling dat de reputatie van deze vorst zeer lang bleef nazinderen in Torhout en omgeving. Een expert in middeleeuwse wapens meende in de bijl met lange steel niet zozeer een wapenbijl te zien als wel een hakbijl, bijvoorbeeld om met brute kracht bomen te kappen. Dat zou dan een verwijzing kunnen zijn naar de grafelijke ontginningspolitiek.

De tak, twijg of boomstam

De naam Torhout werd vrijwel steeds geassocieerd met struiken, bomen en wouden. De bosrijke omgeving was daar niet vreemd aan. Ook hier kan de link worden gelegd met de grootschalige grafelijke ontginningen. De afgebeelde boomstam kan tevens in verband worden gebracht met de praktijk van Boudewijn VII Hapkin om in de bossen rond Torhout met zijn bijl bomen te merken waarmee galgen moesten worden gemaakt om struikrovers en andere misdadigers op te hangen.

De buitengewoon grote hand

De krijger op de munt lijkt met zijn bijl naar de grote hand te kappen. Ch. van Peteghem beschreef dat als volgt: *une main, d'une grandeur démesurée, tombe devant lui [= l'homme debout]*. Dit zou een verwijzing kunnen zijn naar het strenge justitiebeleid van Boudewijn VII met de Bijl, die ook al geassocieerd werd met de figuur op het muntstuk. Doorgaans waren het dieven waarvan, als straf, de hand werden afgehakt, maar volgens andere bronnen gebeurde dit ook bij wie een zegel had geschonden of handschriften had nagemaakt, een dijk had

doorbroken, een paalstaak had verplaatst, enz. Deze wrede praktijk verdween evenwel vanaf de 13^{de} eeuw, en werd vervangen door geldboetes voor de grafelijke schatkist en/of verplichte bedevaarten naar verre oorden.

Sommigen menen in de hand een verwijzing te zien naar Handzame (“Handen samen”) en diens verbondenheid met Torhout, maar dit lijkt te vergezocht.

Het T-vormig teken

Op de gravure die Ch. van Peteghem publiceerde (*fig. 10*) is enkel een vlekje of balkje te zien. Zoals reeds gezegd, omschreef J. Ghysens dat teken als een ster, maar dat klopt zeker niet: het onlangs bekend geworden exemplaar dat we konden onderzoeken, laat er geen twijfel over bestaan dat het gaat om een hamer, hetgeen misschien een bijkomende verwijzing vormt naar de bosontginning en de eraan gekoppelde houtverwerkende ambachten?



De keerzijde is nog minder “sprekend” dan de voorzijde, en kan op zich niet aan één bepaalde muntslagplaats worden toegewezen. Het gaat om een algemeen voorkomend type als volgt: een lang dun kruis dat twee parelcirkels doorsnijdt, met in de vier kwartieren telkens één sierring, bolletje of puntje; binnen de grootste parelcirkel staan vier keer drie symbooltjes (*zie verder*). Dit type komt voor op denieren uit de hierna volgende muntslagplaatsen:

De oudste dateren uit het eerste tijdsblok van J. Ghysens, en worden toegeschreven aan Saint-Omer (Sint-Omaars) of aan Oudenaarde.



*Fig. 11 – Cabinet des Médailles (Parijs), ref. coll. Louis Théry nr. 1453
Ag – 0,40 g – Ø 11 mm (schaal 250%)*

- A_r Een gestileerde boom met twee takken naar links en drie naar rechts. Op de top en op het einde van elke tak een parel. Links onderaan een gezichtje naar links.
- R_v Binnen de kleine parelcirkel in elk kwartier een puntje. Binnen de grote parelrand vier keer een gepunte sierring tussen twee puntjes.

Ref.: Gh.141, Ha.297, Vh.G2451.

Andere niet-afgebeelde kleine denieren van dit algemeen type en die worden toegewezen aan St-Omer zijn o.a. de types Gh-132-133, Ha-106, Vh-G2505 – Gh-134, Ha-104, Vh-G2503 – Gh-143, Ha-110, Vh-G2509 – Gh-175, Ha-107, Vh-G2506.

Uit het tweede tijdsblok dat J. Ghyssens definieerde, dateren o.a. de denieren waarvan onder numismaten de toewijzing aan Oudenaarde algemeen wordt aanvaard.



Fig. 12 – Penningkabinet (Brussel), ref. Acq. 1889
Ag – 0,45 g – Ø 11 mm (schaal 250%)

A_v Een gestileerde boom met zes takken, telkens drie naar rechts en naar links. Op de top en aan het einde van elke tak een bloempje of een blaadje.

R_v Binnen de kleine parelcirkel in elk kwartier een bolletje. Binnen de grote parelrand vier keer een bolletje tussen twee gepunte sierringen.

Ref.: Gaillard (G) 68, Gh-216 (en 217), Ha-296, Vh-G2450.

Ook de keerzijdes van bepaalde Brugse denieren uit het tweede tijdsblok zijn van dit algemeen type.



Fig. 13 – Penningkabinet (Brussel), ref. inv. II-38545
Ag – 0,36 g – Ø 13 mm (schaal 250%)

A_v Een ruiter te paard in galop naar rechts. In zijn rechterhand een geheven zwaard, in zijn linkerhand een schild.

R_v Binnen de kleine parelcirkel in elk kwartier een bolletje. Binnen de grote parelrand vier keer een uitgeholde ster tussen twee bolletjes.

Ref.: Gh-237, Ha-145, Vh-G2395 (alg.).



*Fig. 14 – Penningkabinet (Brussel), ref. inv. II·38546
Ag – 0,43 g – Ø 12,5 mm (schaal 250%)*

- A_v Frontzicht van een staande krijger, het gezicht naar rechts, met in zijn rechterhand een geheven zwaard en in zijn linkerhand een langwerpige schild. Links bovenaan een sierring, links onderaan een roosje, rechts een kruisje waaronder een sierring.
- R_v Binnen de kleine parelcirkel in elk kwartier een sierring. Binnen de grote parelrand vier keer een roosje tussen twee sierringen.

Ref.: Gh·238, Ha·146, Vh·G2395 (alg.).

Analoge exemplaren, eveneens bewaard op het Penningkabinet te Brussel, hebben volgende kenmerken: 0,36 g – Ø 12,5 mm | 0,39 g – Ø 12,5 mm | 0,38 g – Ø 12,5 mm.

J. Ghyssens besloot terecht dat de keerzijde van de volgens ons aan Torhout toewijsbare munt identiek is aan bovenstaande Brugse denieren met ref. Gh·238, en dat ze uit eenzelfde periode lijken te dateren. Hij stelde echter verkeerdelijk dat er in de buitenrand vier keer een uitgeholde ster tussen twee punten staat, terwijl het beslist om zesbladige roosjes tussen sierringen gaat.

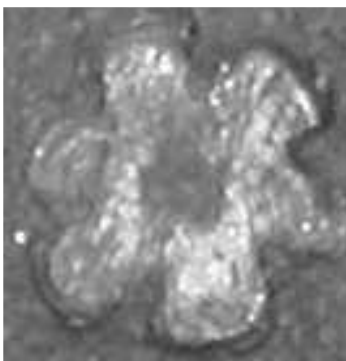


Fig. 15A – Roosje zoals op de denieren Gh·209 en 238



Fig. 15B – Uitgeholde ster zoals op de denier Gh·237

De gelijkenis tussen die Brugse denieren en het voor Torhout voorgestelde type is overigens niet louter visueel. De meeste kleine Vlaamse denieren hebben immers een diameter tussen 10,5 en 11,5 mm, maar zowel de voor Torhout voorgestelde muntjes als de hiervoor vermelde Brugse denieren hebben een iets grotere diameter, resp. 12 en 13 mm, en tussen 12,5 en 13 mm. Op grond van deze gelijkenissen kan de mogelijke Torhoutse munt wellicht nog preciezer worden gedateerd, namelijk tussen 1180 en 1200. Hiermee komen we dus aardig in de buurt van 1183/4, d.w.z. de periode waarin Torhout stadsrechten verkreeg van Filips van den Elzas en Wijnendale tot heerlijkheid werd verheven. Zou er een verband bestaan tussen die belangrijke historische gebeurtenissen en een mogelijke opstart van een muntslag, meer bepaald tegen de achtergrond van bloeiende jaarmarkten? Deze laatste datering past bovendien ook in het brede kader van de eerder geciteerde migratie van de muntateliers van zuid naar noord^[39].

Voorts vielen uit het derde tijdsblok van J. Ghyssens de keerzijden van denieren van Aalst op, die ook van het hiervoor beschreven algemeen type zijn. Ze worden hier enkel ter illustratie weergegeven.



Fig. 16-18 (schaal 250%)

[39] Ook het bestaan van een muntatelier in Diksmuide, op amper 20 km van Torhout, blijkt trouwens onweerlegbaar uit de *Gros Brief* van 1187.

- A_v Buste naar links van een krijger met maliënkolder. In zijn rechterhand een banier en zijn linkerhand steunend op zijn heup. Rechts, boven zijn schouder, een sierring die meestal gepunt is.
- R_v Binnen de kleine parelcirkel in elk kwartier een puntje. Binnen de grote parelrand vier keer een symbool tussen twee punten. Dat symbool kan een (uitgeholde) ster, bolletje, (gepunte) sierring of radertje zijn (*fig. 16-18*).

Ref.: G-44-46, Gh-301-306, Ha-120-123, Vh-G2384.

BESLUIT

Dit onderzoek startte vanuit een historische invalshoek, met in het achterhoofd aandacht voor argumenten die op een Torhoutse muntslag konden wijzen. Er is momenteel geen enkele bron voorhanden waarin expliciet vermeld staat dat er daar in de middeleeuwen munten geslagen werden. Ook dit werk kon geen sluitend bewijs leveren. Maar onderhavige studie bracht een ruime historische omkadering, met een ganse reeks sterke en minder sterke elementen die een muntslag in deze Sparrestad aannemelijker maken dan voorheen. We denken hierbij vooral aan de belangrijke jaarmarkt van Torhout, die niet moest onderdoen voor de *Foires* in de Champagne waarvoor een muntslag is gedocumenteerd, meer bepaald in de stad Provins.

Vooraf een muntslag tijdens de tweede helft van de 12^{de} tot en met het eerste kwart van de 13^{de} eeuw leek het meest plausibel. Hierdoor was het logisch om de studie verder te richten op de gekende kleine Vlaamse denieren, en door eliminatie kon het onderzoek nog verder worden gefocust op één welbepaald muntje. Ch. van Peteghem stelde dit stukje reeds voor als mogelijk aan Torhout toe te wijzen. Hoewel zijn argumentering toen weinig omstandig was, blijkt thans dat zijn suggestie misschien toch nog niet zo ongegrond was.

Het valt te betreuren dat er van de munten die mogelijk te Torhout geslagen werden, slechts twee exemplaren konden worden onderzocht. Het is te hopen dat er in de toekomst meer dergelijke stukken voor onderzoek beschikbaar komen.

BIBLIOGRAFIE (in chronologische volgorde)

J. LELEWEL, *Numismatique du moyen-âge, considérée sous le rapport du type (+ Observations)* ; drie delen met atlas, Bruxelles 1835.

Algemeen Rijksarchief, *Inventaire des archives des chambres des comptes*, Bruxelles 1837.

P. LANSSENS, *Alouden staet van Vlaenderen*, Brugge 1841.

Baron Jules DE SAINT GENOIS, *Inventaire analytique des Chartes des comtes de Flandre*, Gent 1843-46.

P. LANSSENS, *Geschiedenis van Thourout en Wynendaele*, Brugge 1845.

J. PERNEEL, *Une page détachée de l'histoire de Flandre (1301 à 1328)*, uitg. A. Bogaert, Brugge 1850.

V. GAILLARD, *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre, depuis les temps les plus reculés jusqu'au règne de Robert de Béthune inclusivement*, Gent 1852.

L. DOUËT D'ARCO, *Inventaire de la collection des sceaux des Archives de l'Empire* ; 3 vol., Paris 1863-66.

A. VANDENPEEREBOOM, *Essai de numismatique yproise*, Bruxelles 1877.

G. CUMONT, *Bibliographie générale et raisonnée de la numismatique belge*, Bruxelles 1883.

A. DE SCHODT, *Résumé historique de la numismatique brugeoise*, Brugge 1888.

L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, Quartier de Bruges, Coutumes des Petites Villes et Seigneuries enclavées, Tome cinquième, Sysseele, Thourout, Watervliet*. Bruxelles 1892.

L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, Quartier de Bruges, Coutumes des Petites Villes et Seigneuries enclavées, Tome sixième, Winendale, Ysendike*. Bruxelles 1893.

J. DE SMET, *Inventaris van het archief van het Land van Wijnendale en zijn toebehoren*, Tongeren 1934.

A. CARNOY, *Origines des noms des communes de Belgique*, Leuven 1948.

J. BOVESSE, *Actes originaux inédits de souverains de France et d'Allemagne conservés aux Archives de l'État à Namur (1281-1373)*, in *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, p. 299-421, Namur 1949.

Dr. T. LUYKX, *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, Leuven 1952.

R. DESCHEEMAEKER, *De Torhoutse jaarmarkt*, Het Houtland – Heemkundige tijdschriften, 1959 nr. 2 en 3, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

R. HAELEWYN, *De Torhoutse paardenmarkt*, Het Houtland – Heemkundige tijdschriften, 1960 nr. 2 en 3, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

J. NOTERDAEME, *De eerste Vlaamse graaf: Boudewijn I*, Het Houtland – Heemkundig tijdschrift, 1960 nr. 4, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

Prof. Dr. Eg.I. STRUBBE & Dr. L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen & Amsterdam 1960.

R. HAELEWYN, *Het Torhoutse wapenschild*, Het Houtland – Heemkundig tijdschrift, 1968 nr. 4, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

A. VERHULST & M. GYSSELING, *Le Compte général de 1187, connu sous le nom de « Gros Brief » et les institutions financières du comté de Flandre au XII^e siècle*, Bruxelles 1962.

J. BOVESSE, *La rupture de lien personnel entre les comtés de Flandre et de Namur à la fin du XIII^e siècle. Contribution à l'avènement dans le Namurois de la branche cadette de la Maison de Dampierre*, in Album J. Balon, p. 191-213, Namur 1968.

R. HAELEWYN, *De jaarmarkt van Torhout*, Het Houtland – Heemkundig tijdschrift, 1970 nr. 2, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

R. HAELEWYN, *De Torhoutse jaarmarkt*, Album Antoon Viaene, Het Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, p. 229-235, Brugge 1970.

J. GHYSSENS, *Les petits deniers de Flandre des XII^e et XIII^e siècles*, Bruxelles 1971.

A. HAECK, *De munten van de graven van Vlaanderen*, Brussel 1973.

J. ALLAERT, *De Middeleeuwse stad*, Torhout 1973.

R. COOLMAN, *Grote trekken in de ontginningsgeschiedenis van het Westvlaamse Houtland*, Het Houtland Jaarboek 1974, p. 7-9, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

R. HAELEWIJN, *Aartrijke, duizenden jaren oud*, Het Houtland Jaarboek 1974, p. 12-21, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

R. HAELEWIJN, *Torhout Geschiedkundige schets*, Het Houtland Jaarboek 1974, p. 22-25, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

R. HAELEWIJN, *Leven en viering van St.-Eligius in onze streek*, Het Houtland Jaarboek 1974, p. 51-56, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

R. HAELEWIJN, *Heerlijke rechten in 't land van Wijnendaele*, Het Houtland Jaarboek 1974, p. 61-67, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

M. PYCK, *De historiek van de Torhoutse straten en straatnamen – deel 1*, Het Houtland Jaarboek 1976, Straten 1-20, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

M. PYCK, *De historiek van de Torhoutse straten en straatnamen – deel 2*, Het Houtland Jaarboek 1977, Straten 1-22, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

R. HAELEWYN, *De Torhoutse Paardenmarkt*, Het Houtland Jaarboek 1977, Paardenmarkt 1-10, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

M. PYCK, *De historiek van de Torhoutse straten en straatnamen – deel 3*, Het Houtland Jaarboek 1981, TS 1-35, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

E. WARLOP & M. MESTDAGH, *Heraldische beschrijving van de wapenschilden van het kasteel van Wijnendale*, Het Houtland Jaarboek 1985, K.v.W. 1-14, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

L. VAN ACKER, *Vijf vrijgeleiden voor de jaarmarkt van Torhout (1332-1336)*, Het Houtland Jaarboek 1986, v.v.J.M.TOR. 1-5, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

M. PYCK, *De historiek van de Torhoutse straten en straatnamen – deel 4, De straten van het stadscentrum na 1800*, Het Houtland Jaarboek 1987, TOR.STRA. 1-66, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*, Brugge 1934, Heruitgave 1988.

De Handzamevallei, Heemkundige kring “Crekelbeke” Kortemark, Jaarboek 1989.

F. DEVOS, *De Handzamevallei*, Natuurlijk Houtland, 6^{de} jaar, nr. 1, 1989.

R.-H. BAUTIER, *Sur l'histoire économique de la France médiévale, La route, le fleuve, la foire*, Hampshire 1991.

M. MESTDAGH, *Gidsencursus*, Torhout 1991.

Heemkundige kring “Crekel Beke”, D. Lambrecht, *Merch Quidem et Hansam*, Heemkundige Kring “Crekel Beke” jaarboek 1992, p. 9-16, Kortemark.

M. LOWIE, *De parochiekerk van Handzame: De versteende aanwezigheid van wat een kerkelijk kunstgebouw was*, Heemkundige kring “Crekel Beke” jaarboek 1992, p. 27-68, Kortemark.

A. NAERT, *Landschapsvorming en bezitsverhoudingen in het woeste land tussen Torhout en de kuststreek vóór 1300 AD*, Het Houtland Jaarboek 1993, p. 1-49, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

Algemeen Rijksarchief, *Inventaire provisoire des chartes de Flandre, première série (IX^e-XVII^e s.)*, Bruxelles 1994.

E. AERTS, *Overzicht van de archieven en verzamelingen van het Algemeen Rijksarchief, Geschiedenis en archief van de Rekenkamers*, Brussel 1996.

A. HAECK, *Middeleeuwse muntschatten gevonden in België (750-1433)*, Brussel 1996.

H. VANHOUDT, *Atlas der munten van België*, Herent 1996.

H. OSAER, *Over de paardenmarkt van vroeger*, Het Houtland Jaarboek 1998, p. 22-26, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

M. PYCK, *Plattegronden van de opeenvolgende kerkgebouwen (op de Sint-Pietersparochie) te Torhout*, Het Houtland Jaarboek 1998, p. 50-64, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

E. LECOMTE, *De dekenij van Torhout*, Het Houtland Jaarboek 1998, p. 65-75, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

M. MESTDAGH, *Torhout, De Geschiedenis van een Stad*, Torhout 2000.

A. HAECK, *De munten van het graafschap Vlaanderen voor en na 1302*, JEGMP 2001, p. 33-42.

B. BRUTSAERT, *Boudewijn VII Hapkin, een Witte Ridder uit de 12^{de} eeuw (1111-1119)*, Leuven 2004.

D. HEIRBAUT, *De banden van de grafelijke familie met Torhout en Wijnendale. De redding van Vlaanderen in 1302*, Het Houtland Jaarboek 1999, p. 21-32, Geschied- en Heemkundige Kring Houtland Torhout.

M. WERBROUCK, *Edewalle Van Heerlijkheid tot Parochie, deel 1: de Heerlijkheid*, Heemkundige kring "Crekel Beke", jaarboek 2006, Kortemark.

Vlaamse Overheid, Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Inventaris van het bouwkundig erfgoed, Provincie West-Vlaanderen, Gemeente Kortemark, delen I en II*, Brussel 2008.

R. HAELEWYN, *Torhout in oude prentkaarten*, twee delen, Zaltbommel z.j.

Flandria n.v., *Dit is West-Vlaanderen, Steden – Gemeenten – Bevolking*, drie delen, Sint-Andries, z.j.

TORHOUT in krantenknipsels, Historisch, Stedelijke Openbare Bibliotheek Torhout z.j.

Portrettengalerij, Portretten van verdienstelijke Torhoutse figuren uit de wereld van kunst en cultuur, Stedelijke Openbare Bibliotheek Torhout z.j.

R. HAELEWYN, *Slot en Heerlijkheid Wijnendale*, Torhout z.j.

RBN, *Revue de la Numismatique belge (t.e.m. 1874) = Revue belge de Numismatique (sindsdien)*, Brussel, meerdere jaargangen zoals in de tekst aangegeven. De geciteerde artikels kunnen worden geraadpleegd op www.numisbel.be/inhoudstafel.